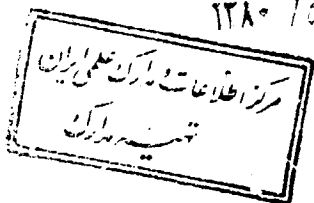

۱۳۸۰ / ۵ / ۲

بسم الله الرحمن الرحيم

**تجزیه و تحلیل گفتمانی داستان مدیر مدرسه جلال آل احمد
در دو سطح خرد و کلان**

توسط

آرزو مؤمنی

پایان نامه

ارائه شده به معاونت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیتهای لازم
برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته

آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان

از

دانشگاه شیراز

شیراز، ایران

012099

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی
امضاء اعضای کمیته پایان نامه:

دکتر جلال رحیمیان، استادیار زبان انگلیسی و زبانشناسی
دکتر لطف ا... یارمحمدی، استاد زبان انگلیسی و زبانشناسی
دکتر امراله ابجدیان، استاد ادبیات انگلیسی

خرداد ۱۳۸۰

۳۴۵۷۳

تقدیم به روان پاک
مادر فداکارم

۲۴۵۷۳

سپاسگزاری

حمد و سپاس خدای یگانه و مهربان و سلام و درود بر نبی اکرم
(ص) و خاندان پاکش و سلام بی پایان بر یگانه منجی عالم بشریت مهدی
مودعود (عج).

صمیمانه ترین درودها و سپاسهایم را خدمت استاد گرامی و
بزرگوایم جناب آقای دکتر جلال رحیمیان تقدیم می دارم که در تمامی
مراحل تهیه و تدوین پایان نامه با صبر و حوصله فراوان مرا یاری و
راهنمایی کردند.

همچنین کمال تشکر و امتنان را از استادان فرزانه و ارجمند،
جناب آقای دکتر لطف ا... یارمحمدی و جناب آقای دکتر امرا... ابجدیان
می نمایم که با لطف و عنایت بی دریغشان مرا در انجام هرچه بهتر کار این
تحقیق یاری دادند.

و در پایان از مادر مهربانم و پدر دلسوزم و نیز همسر محبوبم و
خواهران و برادرم که از هیچ کوشش و تلاشی فروگذار نکرده اند نهایت
تشکر و قدردانی می نمایم. امیدوارم که در مسیر کمال و سلامتی موفق و
مؤید باشند.

چکیده

تجزیه و تحلیل گفتمانی داستان مدیر مدرسه آل احمد در دو سطح خرد و کلان

بوسیله
آرزو مؤمنی

در این رساله، داستان مدیر مدرسه اثر جلال الدین آل احمد مورد تجزیه و تحلیل گفتمانی و متنی قرار گرفته است. هدف این پژوهش، تجزیه و تحلیل این داستان در سطح ساختهای کلان و خرد و نیز یافتن عوامل انسجامی آن بود. در سطح ساخت کلان از الگوی هج استفاده شده است.

در بررسی عوامل انسجام متنی، الگوی هلیدی و حسن (۱۹۷۶) بکار گرفته شده است و در سطح خرد، یازده الگوی نحوی و چهار صنعت ادبی و سبکی در سطح واژه و جمله بررسی شده‌اند. در تجزیه و تحلیل الگوهای نحوی از الگوی شفایی (۱۳۶۳) و در تجزیه و تحلیل سازوکارهای سبکی از الگوهای فرشیدورد (۱۳۶۳) و همایی (۱۳۷۷) استفاده شده است. تجزیه و تحلیل داستان در سطح ساخت کلان، نشان داد که الگوی داستان مدیر مدرسه در راستای الگوی گفتمانی هج (۱۹۹۲) سازمان یافته است.

داستان مدیر مدرسه بیان فقر و سرخوردگی، آشوب و تبعیض اجتماعی و فرهنگی دانش آموزان، آموزگاران و جامعه فرهنگی است. این مسائل چارچوب فکری آل احمد و یا همان سطح کلان فکری او را تشکیل می‌دهد.

تجزیه و تحلیل عوامل انسجام متنی داستان نشان داد که عامل انسجام ارجاعی بیش از سایر عوامل انسجام متنی در بافت داستان به کار گرفته است. پس از آن به ترتیب عوامل ربطی، واژگانی و حذف قرار دارند. از عامل انسجام جانشینی در داستان استفاده نشده است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
..... فهرست مطالب	
..... فهرست جداول	
..... فصل اول: مقدمه	۱
..... ۱-۰ کلیات	۱
..... ۱-۱-۱ تحولات نثر نوین فارسی	۲
..... ۱-۱-۱-۱ مقدمه	۲
..... ۱-۱-۲ نثر دوره صفوی	۳
..... ۱-۱-۳ نثر دوره قاجار	۳
..... ۱-۱-۴ نثر دوره مشروطیت	۴
..... ۱-۱-۵ دوره فترت	۴
..... ۱-۱-۶ برگشت موج یا بازگشت دانشجویان اعزامی به کشور	۵
..... ۱-۱-۷ خانه روشنی یا نثر بین	۵
..... ۱-۲ برخورد زبانشناسی با ادبیات	۵
..... ۱-۳ هدف تحقیق	۶
..... ۱-۴ اهمیت تحقیق	۷
..... ۱-۵ زندگینامه و آثار جلال آل احمد	۸
..... ۱-۶ سازماندهی تحقیق	۱۱
..... فصل دوم: پیشینه تحقیق	۱۲
..... ۲-۰ مقدمه	۱۲
..... ۲-۱ جنبه‌های نظری تجزیه و تحلیل گفتمان و متن	۱۲
..... ۲-۱-۱ دیدگاه زبانشناختی	۱۲
..... ۲-۱-۲ سبک و سبک شناسی و ارتباط زبانشناسی با آن	۱۶

۱۹	۳-۱-۲- ساخت خرد و کلان
۲۰	۲-۲- تحقیقات انجام شده در زمینه تجزیه و تحلیل گفتمانی متن
۲۲	۲-۳- تحقیقات انجام شده در زمینه آثار آل احمد
۲۶	فصل سوم: شرح روش تحقیق
۲۶	۳-۰- مقدمه
۲۶	۳-۱- داده‌های تحقیق
۲۸	۳-۲- شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها
۲۸	۳-۲-۱- شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح کلان
۳۲	۳-۲-۲- شیوه تجزیه و تحلیل عوامل انسجامی
۳۲	۳-۲-۲-۱- ارجاع
۳۲	۳-۲-۲-۲- حذف
۳۳	۳-۲-۲-۳- جانشینی
۳۳	۳-۲-۲-۴- عوامل ربطی
۳۶	۳-۲-۲-۵- تعابیر واژگانی
۳۸	۳-۲-۳- شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح خرد
۳۸	۳-۲-۳-۱- شیوه تجزیه و تحلیل الگوهای نحوی
	۳-۲-۳-۲- شیوه تجزیه و تحلیل سازوکارهای تکنیکهای
۳۹	بکار رفته در داستان
۴۰	۳-۲-۳-۲-۱- توصیف
۴۲	۳-۲-۳-۲-۲- تشبیه
۴۳	۳-۲-۳-۲-۳- نثر شکسته یا نگارش به شیوه محاوره‌ای
۴۴	۳-۲-۳-۲-۴- استفاده از تعابیر و اصطلاحات عامیانه
۴۶	فصل چهارم: یافته‌ها و نتایج تحقیق
۴۶	۴-۰- مقدمه
۴۶	۴-۱- نتایج تجزیه و تحلیل داستان در سطح ساخت کلان
۵۳	۴-۲- نتایج تجزیه و تحلیل عوامل انسجامی داستان
۵۴	۴-۲-۱- عوامل انسجام ارجاعی
۵۵	۴-۲-۱-۱- ضمائم در داستان مدیر مدرسه
۵۸	۴-۲-۱-۲- ادات اشاره

۵۸	..... ۴-۲-۱-۳- صفات تفضیلی
۵۹	..... ۴-۲-۲- عوامل ربطی
۶۰	..... ۴-۲-۲-۱- عامل ربطی افزایشی
۶۰	..... ۴-۲-۲-۲- عامل ربطی زمانی
۶۱	..... ۴-۲-۲-۳- عامل ربطی علی
۶۱	..... ۴-۲-۲-۴- عامل ربطی نقیضی
۶۱	..... ۴-۲-۲-۵- عامل ربطی شرطی
۶۱	..... ۴-۲-۲-۶- عامل ربطی تخصیصی
۶۲	..... ۴-۲-۲-۷- عامل ربطی توضیحی
۶۲	..... ۴-۲-۲-۸- عامل ربطی امتیازی
۶۲	..... ۴-۲-۳- عوامل انسجام واژگانی
۶۳	..... ۴-۲-۴- عامل انسجامی حذف
۶۳	..... ۴-۳- نتایج تجزیه و تحلیل داستان در سطح ساخت خرد
	..... ۴-۳-۱- نتایج تجزیه و تحلیل داستان در سطح ساخت
۶۶	..... خرد (الگوهای نحوی)
	..... ۴-۳-۲- نتایج تجزیه و تحلیل داستان در سطح ساخت
۶۹	..... خرد (سازوکارهای به کار رفته در آن)
۶۹	..... فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهاد
۶۹	..... ۵-۰- مقدمه
۷۱	..... ۵-۱- خلاصه مطالب فصول پیشین
۷۳	..... ۵-۲- نتیجه گیری
۷۳	..... ۵-۳- استنتاجات
۷۴	..... ۵-۳-۱- برداشت نظری
۷۴	..... ۵-۳-۲- برداشت کاربردی
۷۶	..... ۵-۴- جستار بیشتر
۷۸	..... کتابنامه فارسی
۸۰	..... کتابنامه انگلیسی

فهرست جداول

عنوان	جدول
۴-۱- عوامل انسجامی در داستان مدیر مدرسه آل احمد	۵۳
۴-۲- انواع ارجاع در داستان مدیر مدرسه آل احمد	۵۴
۴-۳- انواع ضمائر شخصی و افزونه‌های فعلی	۵۷
۴-۴- انواع ادات اشاره در داستان مدیر مدرسه آل احمد	۵۸
۴-۵- انواع عوامل ربطی در داستان مدیر مدرسه آل احمد	۶۰
۴-۶- انواع انسجام واژگانی در داستان مدیر مدرسه آل احمد	۶۳
۴-۷- تعداد انواع جملات در داستان مدیر مدرسه	۶۴
۴-۸- جملات ساده و مرکب در داستان مدیر مدرسه آل احمد	۶۵
۴-۹- جملات خبری، پرسشی، عاطفی، شرطی و امری	۶۵
۴-۱۰- جملات معلوم و مجهول	۶۶
۴-۱۱- جملات فعلی و اسمی	۶۶
۴-۱۲- اطلاعات مربوط به مؤلفه‌های تشکیل دهنده در سطح ساخت	
خرد در داستان مدیر مدرسه	۶۷

فصل اول

مقدمه

۱-۰- کلیات

امروزه زبان‌شناسی پا از توصیف زبان فراتر نهاده و در بسیاری از شاخه‌های علوم مورد کاربرد قرار گرفته است. بسیاری از پژوهش‌های دیگر رشته‌ها، کم و بیش، از مطالعات و دست‌آوردهای زبان‌شناختی بهره می‌جویند. باطنی (۲: ۱۳۷۰) در رابطه با اهمیت زبان چنین می‌گوید:

زبان وسیله بیان افکار و احساسات ما است. تنها وسیله یا مؤثرترین وسیله‌ای است که جهان اندیشه و دنیای درون ما را با جهان بیرون مرتبط می‌کند. از این گذشته، زبان یکی از جنبه‌های رفتار انسانی است. در همین زمینه باید توجه خاص فیلسوفان و منطقیان را نیز به زبان یادآور شد. فعالیت فیلسوف برای شناخت بیرون و دنیای درون انسان از دو طرف به زبان محدود می‌شود. از یک طرف زبان فیلسوف میدان اندیشه او را محدود می‌سازد.

بنابر اعتقاد قویمی (۷۸: ۱۳۶۷): "زبان‌شناسی با ادبیات،

موسیقی‌شناسی، نژادشناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تدریس و آموزش

زبانها ارتباط دارد."

تجزیه و تحلیل زبان و عملکرد آن تا پیش از پیدایش و ظهور روشهای گفتمانی و متنی، منحصر به تجزیه و تحلیل آوایی، دستوری و معنایی کلمات می‌شد، در حالیکه چنین روشی برخلاف ماهیت رفتار زبانی است. زبان خمیر مایه ادبیات است و در قرن بیستم نیز تحقیقات زبان‌شناسانه در حوزه ادبیات، سبک‌شناسی و نقد ادبی، فراوان صورت گرفته است. در این تحقیق که به بررسی تحلیل گفتمانی نثر داستانی می‌پردازد، لذا به شرح مختصری از تحولات نثر نوین فارسی از عصر صفوی تا امروز می‌پردازیم.

۱-۱- تحولات نثر نوین فارسی

۱-۱-۱- مقدمه

ادوار ادبی نیز مانند دوران‌های تاریخی، مرزبندی کاملاً دقیقی ندارند. در مورد ادبیات جدید ایران رسم است که مشروطیت را مبدأ بدانند. اما طبیعی است که این ادبیات، خود مرهون ادبیات اصلاح طلب و هشدار دهنده سالهای قبلی باشد.

بر همین سیاق، ما براساس سیر تحولات، دوره‌های اصلی داریم که خود به دوره‌های کوچکتری تقسیم می‌شوند. در یک سیر ادبی زمانی، چند جریان چشمگیرتر است و آن زمان به نام آن جریان خوانده می‌شود. در تحقیق حاضر، نثر معاصر یا ادبیات نثری براساس تقسیم بندی سپانلو (۲۰: ۱۳۶۶) به

شش دوره تقسیم شده و در خلال این تقسیم بندی توضیحات و نظرات برخی نویسندگان و مورخان نیز ارائه می‌شود.

۲-۱-۱- نثر دوره صفوی

نثر فارسی در آغاز دوره صفوی، با معیاری نوین، در وضع متعالی نبود. عناصر عربی در خلال ایام مغولان و تیموریان، از قرن سیزدهم تا پانزدهم میلادی در زبان فارسی رو به افزایش گذاشت. تحصیلکردگان عصر صفوی بیشتر در زمینه مسائل دینی، اداری و جنگ مشغول کار بودند. این عصر، عصر پیشرفت چشمگیر ادبی نبود (رک: آژند، ۱۳۶۳).

۳-۱-۱- نثر دوره قاجار

در زمان حکومت قاجار، دوره‌ای از تحول اجتماعی با شروع احیای نوین ادبی پیوند خورد. مرکزیت دولت منجر به نوعی خدمات جدید کشوری شد که نتیجه آن ایجاد یک طبقه حرفه‌ای از مردم بود که از طریق نویسندگی امرار معاش می‌کردند و فرصت زیادی برای کنکاش ادبی داشتند. طبقه نویسندگان و خوانندگان جدید، دیگر منحصر به روحانیت نبودند، بلکه مردم عادی هم خواهان قصه و اخباری راجع به جهان خارج بودند. این دوره مصادف بود با طرد نثر متکلف و فنی و ایجاد نثری ساده و روان به سبک منشیانه قاجاری. در این دوران رساله نویسی و داستان نویسی توسط

نویسندگانی چون میرزا آقاخان کرمانی، میرزا ملکم خان و عبدالرحیم طالبوف رونق یافت (رک: آژند، ۱۳۶۳).

۴-۱-۱- نثر دوره مشروطیت

انقلاب مشروطیت ایران مرحله نهایی یک تحوّل دراز فکری بود. تأسیس وزارتخانه‌ها و ادارات در زمان صدارت میرزا حسین خان سپهسالار در پاسخ به نیازهای فراوان اجتماعی، انجام گرفت. فکر قانون، اندک اندک شمول یافت و وجوب آن در اذهان روشنفکران امری بدیهی شد. این پیشرفت و سیر فکری در آثار روشنفکران نمود کرد. نثر نویسندگان این دوره به شیوه نگارش غربیان در آمد و شکل ساده و نوینی به خود گرفت. از نویسندگان این دوره که در تحوّل نثر فارسی نقش بسزایی داشتند، دهخدا، جمالزاده، بهار، هدایت و تقی زاده می‌باشند (رک: سپانلو، ۱۳۶۳).

۵-۱-۱- دوره فترت

در این دوره، تحقیقات تاریخی و ادبی ایران شناسی و داستان پردازی‌های احساساتی و سلحشوری تحت تأثیر مکتب رومانیک غرب، صورت گرفت. در این دوره مسأله زبان برای محققین، با آن چیزی که قصه نویسان سروکار داشتند، فرق می‌کرد. قصه نویسان مجبور شدند، بر تعصب علیه کاربرد زبان فارسی محاوره‌ای که از نظر امثال و فولکلورغنی بود، به عنوان زبان نوشتاری، فائق آیند (رک: آژند، ۱۳۶۳).

۶-۱-۱- برگشت موج یا بازگشت دانشجویان اعزامی به کشور

در این دوره، پایه‌های نثر سلیس و بی‌پیرایه و اسلوب نگارش و سبک نثر فارسی، تغییراتی نمود و زمینه برای تحقیقات و پژوهش‌های نثر فارسی، فراهم آمد.

۷-۱-۱- خانه روشنی یا نثر بئین

در این دوره، توجه به ساختارهای جدید ادبی و وفور تحقیقات اجتماعی و مردم‌شناسی و توجه به مسائل سیاسی، از اهمیت خاصی برخوردار بود. در این دوره نهضت ترجمه به نحو جدی ادامه یافت و رواج انواع ادبی نظیر: (نمایشنامه، رمان، قصه، نقد) بیشتر شد. از چهره‌های بارز این دوره آل احمد و صادق چوبک می‌باشند.

۲-۱- برخورد زبان‌شناسی با ادبیات

زبان‌شناسان معمولاً به بررسی زبان گفتاری تمایل ویژه‌ای نشان می‌دهند، زیرا تحول زبان گفتاری بسیار سریعتر از تحول نوشتاری و ادبی است و این بیانگر تحول واقعی زبان، روحیه متکلمان و بیانگر تحول جامعه است. به عقیده چیف (۱۹۹۲)، گفتمان چیزی بیشتر از رشته‌ای فرعی و مجزاً از علم زبان‌شناسی است و درک رو به تزاید در کاربرد عملی آن، بررسی داده‌های بس گسترده را می‌طلبد.

بسیاری از زبانشناسان سعی نموده‌اند در خصوص نظم و نثر، تحلیل گفتمانی انجام دهند. تحلیل گفتمانی سبب می‌شود تا روابط فراجمله‌ای و عوامل انسجام متنی، مورد بررسی و مطالعه ژرف قرار گیرد. در این نوع بررسی تحلیل و متنی، چارچوب فکری یا قالب نظم و نثر، بدست می‌آید و از سوی دیگر، نقطه نظر، اندیشه و معانی پنهانی و غیرمستقیم متن بیان می‌گردد.

یارمحمدی (۱۳۷۲) معتقد است که هدف تجزیه و تحلیل گفتمانی آن است که کلام مرتبط پیوسته معنی‌دار بالاتر از جمله را توصیف کند و ساخت و بافت زبان، در مراحل بالاتر از جمله را مورد بررسی و کاوش قرار دهد، لذا تجزیه و تحلیل گفتمانی، ساخت و بافتار مقاله، داستان، قصیده، رباعی، گفتگو و آگهی را مورد بررسی قرار می‌دهد.

۳-۱- هدف تحقیق

هدف تحقیق حاضر، تجزیه و تحلیل گفتمانی و متنی داستان مدیر مدرسه نوشته آل احمد، در دو سطح خرد و کلان است. در این زمینه تلاش بر آن است که ساختار سازمان دهنده متن داستان را بررسی و تبیین نماییم که در نهایت همان چارچوب فکری اوست. این مسأله، یعنی یافتن چارچوب فکری آل احمد، همان ساخت کلان داستان را تشکیل می‌دهد و در سطح خرد، به تجزیه تحلیل سازوکارها و فنون سبکی که آل احمد جهت انتقال هرچه بهتر دیدگاهها و عقاید خود از آنها استفاده نموده است، می‌پردازیم. مواردی نظیر: توصیف، تشبیه، نثر شکسته، و اصطلاحات عامیانه را جستجو خواهیم کرد و از